

7. Мокін Б. Що за горизонтом? – Вінниця: УНІВЕРСУМ – В, 2005.
 8. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.). – Тернопіль: Видавництво ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004.
 9. Основні засади розвитку вищої освіти України. – За ред. С.М. Ніколаєнко. – Тернопіль: Видавництво ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2006.
 10. Рабочая книга социолога. – М.: Наука, 1983.
 11. Сазонов Б.В. Методологические проблемы исследования социального института как фактора общественной консолидации. // Социальное мышление и деятельность: влияние новых интеллектуальных технологий. – М.: Едиториал УРСС, 2004.
 12. Тадевосян Э.В. Социология. Учебное пособие. – М.: 1999.
 13. Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984.
 14. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование в экономике. – М.: НАЧАЛА, 1999.
 15. Энциклопедический социологический словарь. – М., 1995.
-

Тетяна Дзюба

«... І ДОСЛІДАЧ, І ПУБЛІЦИСТ, І ПЕРЕВОДЧИК, І КОРЕКТОР, І РЕДАКТОР, І ЕКСПЕДИТОР!»

**(Женевські видання М. Драгоманова – з погляду
суспільно-політичного та пресознавчого)**

Політичний вигнанець, представник „Старої громади”, відряджений заснувати спеціальне друковане видання за кордоном, європейський кореспондент російських видань, вчений зі світовим ім'ям, координатор культурного й політичного руху в Галичині – таким був тодішній статус Михайла Драгоманова. Єдине, чого він не міг передбачити, це того, що виєлімінований із батьківщини назавжди.

У Женеві Драгоманов протягом 1876-1877 рр. закладає українську друкарню, яка має на меті видання не лише періодики, але й публіцистичних, художніх, наукових брошур та книг. Його сподвижниками у видавничій та журналістській справі стають: С. Подолинський, О. Терлецький, Ф. Вовк, М. Зібер, М. Ковалевський, згодом М. Павлик та І. Франко. Фінансову підтримку виявляє „Стара громада”, – у Києві, під виглядом пожертв на користь сербів, організовується цільовий збір коштів. Усього з'явилося друком п'ять зшитків „Громади” – першого українського невідцензурного громадсько-політичного видання, аналога герценівського „Колокола”. Вже 1878 року вийшли два перших номери збірки.

Започатковуючи цей видавничий проект, М. Драгоманов у першому числі викладав його цілі і завдання, програму. У найзагальніших рисах своє призначення „Громада” вбачала у відтворенні сьогочасного й минулого життя українців та у поширенні досвіду європейських народів, який сприяв би поступу; в популяризації принципів гуманізму, свободи – як конкретного індивідуума, так і спілок, громад, національностей.

У наступному номері М. Драгоманов доповнює концепцію видання міркуваннями про поліфонію (плюралізм) думок, огляд проблеми під різними кутами зору. Оскільки третій номер складався виключно з повісті Панаса Мирного „Лихі люди”, то подальші пресознавчі уявлення М. Драгоманова знайшли своє втілення у четвертому номері – в формі полемічних рефлексій над відгуками про попередні числа збірки у польській та російській періодиці. Останній номер, видрукуваний 1882 р., вміщував велику кількість статистичних даних, різноманітної інформації з України.

Саме на сторінках „Громади” (Женева: 1879. – №4. – С. 101-230) вперше видрукувана фундаментальна розвідка М. Драгоманова „Шевченко, українофіли й соціалізм”.

У „теорії громадянства” експлікуються принципи, заявлені М. Драгомановим ще на початку його політичної діяльності. Великої ваги він, зокрема, надає правам

і свободі особистості, акцентує на її самоцінності, збереженні людської гідності, особистій недоторканності індивіда до суду, категорії персональної відповідальності, рівності духовних можливостей як для громадян, так і для націй, вирівнюванні культурно-освітнього розвитку жителів міста і села, покладає перетворюючу, реформуючу місію на інтелігенцію.

Українську націю М.Драгоманов називає „мужицькою”, „плебейською” (див., наприклад, його статтю „Историческая Польша и великорусская демократия”), насамперед, як націю недержавну, „обезглавлену” – позбавлену власної провідної верстви – аристократичної інтелігенції, котра повсякчас зазнавала асиміляції (втім, у такому ж статусі перебували і деякі інші європейські нації).

На Україні „нема тепер і того городского життя, яке все-таки вже завелось у Московщині, – констатував публіцист у другому номері „Громади”, – і яке все-таки пускає коріння й у села”.¹ А звідси висноував: „українські громадівці мусять стати до того, щоб поправити все те лихо, яке зробила нашим людям доля, ввірвавши наш історичний поступ на всіх боках життя: державного, громадського, господарського, розумового. Українські громадівці мусять узяти на себе страшенну працю – поправити страту нашою Україною своїх городських верств громади (інтелігенції, міщанства – великого третього стану Реформації, робітників. – Т.Д.) з їхньою наукою, ремеслом, більшою рухливістю, вільним духом, сміливим виступом, словом і ділом проти всякої неволі, неправди громадської і т. ін.”²

Через поширення освітньо-наукових знань, культурних надбань – до національного самоусвідомлення українців, пробудження їх пасіонарності у питаннях політичних, соціальних, економічних, культурних. Окрім того, поступове, наполегливе всебічне вдосконалення і розвиток української людності „спинило б утікачку наших молодих людей од України й українства, давши їм змогу пізнати свою країну й народ, й причепитись до всесвітніх думок і інтересів за поміччю українського письменства й показавши їм, як можна служити всесвітнім інтересам на українській ниві”³.

Водночас М.Драгоманов ініціює видання у Львові загальноукраїнського літературно-політичного журналу „Громадський друг”, концептуального наступника збірників женецької „Громади” та львівського журналу „Друг” (1874-1877), другого періоду існування, коли до його редколегії влилися І.Франко та М.Павлик. У 1878 р. за редакцією М.Павлика з’явилося лише два числа часопису, але і ті конфісковані поліцією. Серед авторів „Громадського друга” – І.Франко, М.Драгоманов, М.Павлик, О.Кониський, Ф.Вовк, О.Терлецький.

Випуск збірників „Громади” припиняється на тлі загострення стосунків М.Драгоманова зі старогромадівцями та галицькими рутенцями, російськими народолюбцями. Однак трагічна ізоляція, моральна та фінансова криза не примусили М.Драгоманова відмовитися від подальших видавничих планів.

Ідея перетворити збірку на періодичний часопис з’явилася ще 1880 р. Тоді ж М.Драгомановим, М.Павликом, С.Подолінським і викшталтовувалася його програма, до основних положень якої увійшли, зокрема, про емансипацію жінок (надання їм рівних прав із чоловіками); свободу слова і друку, утворення товариств; автономію громад; окреслення територіальних меж України у відповідності до проживання українського населення; надання національним меншинам однакових прав з українською громадою; свободу віросповідання (тут же висловлювались сподівання, що духовний сегмент релігії анексуватимуть наука та мистецтво – література, театр, живопис, музика).

У 1881 р. коштом Сергія Подолінського⁴ видруковано два номери українського емігрантського безцензурного часопису „Громада”. Видання припинилося через матеріальну скруту.

Розлогу оцінку публікаціям „Громади” М.Драгоманов дає у „Першому листі до киян” від 8 лютого 1886 р., зазначаючи передусім, що „в цих публікаціях висказувалась в перший раз після рукописів Шевченка політично-соціально-культурна програма українська без цензури перед усім світом, європейським і

російським (...) світ таки хоч трохи та зазримічав Україну через ті публікації”⁵

Істотним є і те, що діяльність пропагандистська торувала альтернативний терористичному шлях, завдяки їй „вся жива молодіж українська не пурнула в море народовольське”⁶

Неоціненний досвід „Громади” для Галичини. Закордонна безцензурна публіцистика М.Драгоманова формувала політично-культурно-соціальний ідеал, таке завдання не під силу виконати в підросійській Україні, не маючи опозиційних видань, адже складну програму неможливо викласти натяками чи езопівською мовою.

Апелюючи до аналогії з виданнями „вольної типографії” О.Герцена, актуалізація яких відбулася не відразу, М.Драгоманов настійно проводить думку, що, можливо, опубліковане ним „в теперішню глупу ніч” і передчасне, але воно знадобиться, „коли настане ранок”, воно потрібне, щоб цей ранок настав.⁷

Чи не найбільше амбівалентних оцінок висловлено з приводу праці М.Драгоманова у щотижневику „Вольное слово”, яке друкувалося у Женеві з серпня 1881 року по травень 1883 р., спочатку під редакцією А.Мальчинського та за активного співробітництва М.Драгоманова, а з 1 січня 1883 р. під орудою самого М.Драгоманова. У газеті брали участь П.Аксельрод, І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький, М.Зібер, Л.Жебуньов, С.Кравчинський та ін.

Річ у тім, що після вбивства російського імператора Олександра II, у 1881 р. розгортає діяльність таємна контрреволюційна організація „Священна дружина”, яка сповідує тактику „кинджал за кинджал”, має на меті „вистежувати і знешкоджувати найактивніших борців, паралізувати опозиційні сили методами провокацій, шпигунства, підкупу”, „скориставшись для цього й досвідом дворів інших країн Європи”⁸

Членами „Священної дружини” стають високі царські сановники, деякі міністри. У легальній пресі інспіруються виступи щодо впровадження буржуазної конституції, у нелегальну – інтегруються провокатори (так само як і до політичних гуртків). Опоненти М.Драгоманова висловлюють підозри у тому, що „Вольное слово” виникло на замовлення міністра внутрішніх справ Росії М.Ігнат'єва, звертають увагу на сумнівне походження коштів, на які утримувалось видання.

М.Драгоманов у газеті послідовно відстоює свою попередню позицію у погляді на яacobінський централізм, який для нього втілюється наразі у яacobінстві народовольців. (Найповніше ці міркування викладені у брошурі „Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы”, видрукованій 1884 р. у Женеві, своєрідному начерку російської конституції.⁹)

Прагнучи замінити крайнощі революційні лібералізмом, М.Драгоманов заперечував терор. Ця програмна засада М.Драгоманова, виправдана з точки зору історичної перспективи, з погляду тогочасних конкретних обставин – страти оповитих героїчним флером народовольців¹⁰ та знищення їх політичних осередків, виявилась, за визнанням самого М.Драгоманова, непопулярною, не сприйнятою сучасниками. Соціалісти-демократи відреагували звинуваченнями публіциста у маневруванні між Сцїллою і Харибдою, у репрезентантстві аристократії, а не народу, – „ви готові хвалити конституцію, хоч би для одної тільки шляхти, і хвалити під хитро-наївною покривкою, що і такий парламент зможе отворити народові очі і привести его до пізнання своїх прав і обов'язків”.¹¹(У цьому ідейному конфлікті, oprіч іншого, О.Забужко вбачає зіткнення поглядів аристократичної та різночинської інтелігенції).

М.Драгоманов, котрий про свою універсальну діяльність у „Вольном слове” писав: „... я й... і дослідч, і публіцист, і переводчик, і коректор, і редактор, і експедитор”¹² не вважав марними свої зусилля, зазначаючи: „Між іншим, останнім часом самі терористи російські і їх адвокати наблизилися до моєї точки зору”¹³ Як приклад він наводить промови А.Желябова та М.Суханова під час їхніх процесів, книгу С.Степняка-Кравчинського „Росія під владою царів” тощо. Суголосну драгоманівську оцінку висловив і чорнопереділець Я.Стефанович:

„Не можна заперечувати всієї життєвості знання за його пропагандою. Ні, що не кажи, а Драгоманов має за собою добрих з усієї Росії. Я розумію, звичайно, не його особу, а його політичну програму”¹⁴

Еміграційні видання М. Драгоманова справили вплив на формування політичної свідомості українців, склали ідейне підґрунтя для утворення радикальної партії в Галичині. За характеристикою І. Франка, „Вольное слово” було, „без сумніву, обік Герценового „Колокола” перших років, найліпше, найсерйозніше з еміграційних російських видань”¹⁵

Джерела та література, примітки:

1. Громада. – Женева, 1878. – №2. – С.121.
2. Там само. – С.122-123.
3. Там само. – С.132.
4. Батько С. Подолинського у молоді роки – поет пушкінської плеяди другої руки, у подальшому заможний київський поміщик-службовець, приятель сумнозвісного М. Юзефовича. Саме із його статків за іронією долі певний час фінансувалися деякі радикальні проекти. Проте під тиском урядових сановників батьки невдовзі відмовили у субсидіях синопсоціалісту. Революційними ідеями С. Подолинський захопився під впливом М. Ів. Зібера. Був особисто знайомим із П. Лавровим, К. Марксом, Ф. Енгельсом. Користувався неабияким авторитетом у представників молодіжної російсько-української колонії у Швейцарії. Позбавлення фінансових дотацій призвело до погіршення здоров'я і без того хворобливого С. Подолинського, зумовило його лікування у психіатричній клініці. Услід за нездужанням – розпад сім'ї. На вихованні у молодого чоловіка залишилось троє власних та прийомна піврічна дитина – донька емігрантки Ольги Люботович. Коли невдовзі під час епідемії померли прийомна дівчинка і рідний син С. Подолинського, у нього не виявилось коштів, щоб справити похорон. Докладніше про „одного з найбільш симпатичних людей, яких дала історія українського відродження” у ст. М. Грушевського „Місія Драгоманова”. – Україна. – 1926. – Кн. 2-3 – С. 3-28.
5. Драгоманов М. До „Старої громади” (Перший лист до киян), 8 лютого 1886. // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні твори у 2-х т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 526.
6. Там само.
7. Там само. – С. 528.
8. Див. Федченко П. М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1991. – С. 213.
9. „Все мечтания приостановить или урегулировать социальное движение „спасительными диктатурами” и разными манипуляциями „сильной власти” или же сразу порешить социальные вопросы революционными вспышками: хитрыми заговорами, столичными восстаниями, диктатурами временных правительств или даже всего городского класса, хотя бы и всей страны, – всё это теперь становится полным анахронизмом”. (Драгоманов М. Собрание политических сочинений. – Париж. – Т. 2. – 1906. – С. 350). Лише гарантування демократичних традицій може забезпечити народи Росії, які прагнуть визволення, від „печальних десятилетий жизни под якобинской централистической диктатурой”, – прозріливо застерігав політик.
10. Слід зауважити, що серед страчених були українці з походження – Андрій Желябов, який входив до гуртка чайковців в Одесі і листувався з М. Драгомановим (у „Вольном слове” (1882. – №39-40) опублікована стаття М. Драгоманова „К биографии А. И. Желябова”, пізніше вона вийшла і окремим відбитком), Микола Кибальчич, котрий в очікуванні вироку розробляв проєкт літального апарата за 80 років до першого польоту людини в космос, виявляючи в такий спосіб останню послугу батьківщині і людству. Члену виконкому „Народної волі” росіянину М. Суханову М. Драгоманов присвятив статтю „Обаятельность энергии” (Вольное слово. – 1882. – №34).
11. Зоря (Львів). – 1882. – №17. – С. 270-271.
12. Драгоманов М. До І. Франка від 27 грудня 1882. // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у 2-х т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 480.
13. Драгоманов М. Автобіографічна замітка. 22 березня (3 квітня) 1883 р., Женева. // Михайло Драгоманов. Документи і матеріали 1841-1994. – Львів, 2001. – №119. – С. 162.
14. Цит. за Федченко П. М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1991. – С. 250.
15. Там само.

